



El Centre d'Interpretació de l'Antic Comerç de Salàs de Pallars (Pallars Jussà). Una aposta pel patrimoni cultural com a eina de desenvolupament social, econòmic i identitari

JORDI MONTLLÓ BOLART i LAURA BOSCH MARTÍNEZ
Museòlegs.

1

1. L'Espai de la botiga de "Ultramarinos y coloniales" del Centre d'Interpretació de l'Antic Comerç. Fotografia: Jordi Montlló.

Fa temps que el patrimoni preservat pels museus ha abandonat les vitrines i s'ha instal·lat al carrer, on d'altra banda ha estat sempre. Això ha obligat als museòlegs a deixar de ser conservadors per esdevenir gestors. El problema és quan s'ha de gestionar a partir de molts pocs recursos com és el cas de la majoria de museus del nostre país. A més a més, l'exigència cada cop és més gran perquè aquest patrimoni esdevingui motor de desenvolupament social i econòmic. El Centre d'Interpretació de l'Antic Comerç de Salàs de Pallars (Pallars Jussà) és un exemple esperançador d'aquest equilibri que ens toca fer sovint als museòlegs perquè esdevingui del llegat patrimonial una eina de futur.

Si un dia us perdeu i aneu a parar a Salàs de Pallars, situat a quatre quilòmetres de Tremp (Pallars Jussà), podreu visitar el Centre d'Interpretació de l'Antic Comerç (CIAC, a partir d'ara). Rere aquest nom hi ha un interessant projecte de dinamització local a partir del patrimoni cultural, l'eix principal del qual consisteix en la musealització de diversos establiments comercials (barberia, bar, estanc, botiga o farmàcia) a partir de l'aspecte que oferien a principis del segle xx. Els orígens d'aquest fenomen que mou al voltant de set mil visites l'any cal cercar-lo en una petita botiga de poble.

DE LA BOTIGA DELS PARES ALS LLOCS DE MEMÒRIA

Aquesta història comença a partir del moment que es jubilen els pares de Francesc Farràs i Grau,¹ impulsor del projecte. Tenien una petita botiga de queviures i, quan als anys vuitanta van plegar, van oferir a en Francesc les prestatgeries. A més a més, va recuperar un cartell publicitari, un pot de colònia i altres elements que, a partir d'aquell moment, formarien part de la seva col·lecció. La primera ubicació d'aquesta fou el seu garatge particular, que amb les adquisicions que anava fent de llaunes, pots i tot el que tenia relació amb el món de la publicitat comercial, ben aviat es va quedar petit.

L'experiència d'aquells primers anys de col·leccionista li van permetre comprovar com tot el que ell havia anat recol·lectant amb paciència i perseverança era motiu d'interès de familiars, amics i coneguts. Un interès motivat per la suggestió de la memòria, d'un record viu del passat que evocava moments de

¹ Francesc Farràs i Grau és professor de l'institut de Tremp, on fa classes d'Història del disseny i Revolució industrial.





la vida quotidiana de cada persona. La importància que anava adquirint la col·lecció, l'interès que generava i les múltiples possibilitats que oferia, juntament amb la vocació pedagògica de Francesc Farràs, van motivar que calgués fer un replanteig ambiciós i obrir la col·lecció al públic a partir d'un projecte seriós, sostenible i dinàmic.

DEL GARATGE AL CARRER: L'ELECCIÓ DE SALÀS DE PALLARS

Durant segles, la població de Salàs de Pallars estava acostumada a rebre milers de visitants l'any. Des de 1380, gràcies als privilegis regis atorgats per Pere III el Cerimoniós, promovia una de les fires de bestiar de peu rodó més importants de la península Ibèrica. Aquesta fira, que durava deu dies, aplegava milers de caps de bestiar i mobilitzava tot el poble. Però els canvis tecno-científics i el progrés econòmic motivaren la desaparició de tot un món a partir de l'any 1974 (Espinàs, 1959).

La crisi de l'economia agrària tradicional basada en la vinya, l'olivera, l'horta i la fira de bestiar de peu rodó ha comportat una reconversió econòmica en què les rendes socials són més importants que les rendes del treball. Aquesta manca de dinamisme econòmic també ha tingut una conseqüència negativa sobre la demografia, i ha provocat un envelliment de la població i l'emigració dels joves.

En aquest context, sorgeix la iniciativa de l'Ajuntament de Salàs de Pallars, l'any 2003, d'impulsar un projecte de desenvolupament econòmic basat en la recuperació i valorització del seu patrimoni cultural, arquitectònic i etnològic; el Projecte Boer.² Aquest projecte persegueix, com a objectiu final, dinamitzar l'economia local i generar ocupació mitjançant la recuperació del patrimoni

2. Espai de la farmàcia del Centre d'Intrepretació de l'Antic Comerç. Fotografia: Jordi Montlló.

3. Espai de la barberia del Centre d'Intrepretació de l'Antic Comerç. Fotografia: Jordi Montlló.

4. Espai de l'estanc del Centre d'Intrepretació de l'Antic Comerç. Fotografia: Jordi Montlló.

² Els autors del projecte són Francesc Farràs i Grau i Josep Coll i Miró.

arquitectònic tradicional, la recuperació de la fira com a element identificatiu propi i l'aprofitament i la dinamització dels recursos patrimonials existents (les botigues museu).

La disponibilitat i les facilitats de l'Ajuntament de Salàs van permetre una bona entesa entre la família de Francesc Farràs, propietari de la col·lecció, i l'Ajuntament per signar un conveni de col·laboració. Així naixia el Centre d'Interpretació de l'Antic Comerç (CIAC),³ amb la voluntat de continuar recollint, a través de donacions, cessions o adquisicions, de documentar i informatitzar el fons documental i bibliogràfic de l'antic comerç, així com de potenciar l'estudi i la recerca de petites indústries catalanes, sobretot d'àmbit local. El projecte també comportava la divulgació d'aquest ric patrimoni a través del muntatge d'exposicions temporals i l'edició de publicacions, a més de l'organització i la gestió de les visites guiades d'aquests espais que són les botigues museïtzades.

CENT ANYS DE VIDA QUOTIDIANA

Les botigues museu, conjuntament amb la diada de rememoració de la fira, són l'eix vertebrador de tot el projecte. Hi ha dues tipologies d'espais musealitzats: els establiments comercials que venien directament a l'usuari, com la farmàcia, l'estanc i la botiga *de ultramarinos y coloniales*, i els establiments de serveis, com la barberia o la taverna. Tots aquests espais tenen el mobiliari adequat i s'hi exposen els productes més representatius de cada període, així com cartells i altres elements publicitaris, a partir de la recuperació dels béns de consum quotidians generats des de la segona revolució industrial (segona meitat del segle XIX) fins a les acaballes del franquisme (fi dels anys setanta). Per a la reconstrucció d'aquests establiments s'han utilitzat espais on antigament ja hi havia hagut comerços, tot i que no necessàriament coincidents amb els recreats. D'aquesta manera, no s'han agrupat en un únic espai, sinó que han quedat dispersos i integrats dins la trama urbana de Salàs de Pallars. La visita només es pot fer en grup, en horaris preestablerts o amb visites concertades i acompanyats d'un guia. El visitant gaudeix d'un recorregut per cent anys de vida quotidiana utilitzant el vehicle del poder evocador d'uns escenaris, d'uns productes i d'unes imatges que ja formen part de l'imaginari col·lectiu.

L'objecte és converteix en un catalitzador de la memòria viva dels visitants, que reviu un passat propi, tot i que quotidià, que evoca situacions concretes, olors, vivències, anècdotes i altres records. En reviu el passat des de l'emoció que s'afanyen a compartir amb el company, el fill o els néts, que potser no coneixen tot el que els pares o els avis els estan dient. L'objecte d'aquest museu és un objecte viu, la seva lectura per bona part dels visitants és directa, no necessita intermediaris. Els visitants gaudeixen d'una experiència vivencial completa, emotiva, evocadora, activa i participativa, i aquest poder evocador es va contagiant dels uns als altres, deixant una satisfacció interior difícil de veure en altres experiències similars.

³ Va ser inaugurat el 4 d'agost de 2007, per l'Honorable Conseller d'Agricultura, Alimentació i Acció Rural de la Generalitat de Catalunya, Joaquim Llena i Cortina.

No es tracta d'un projecte tancat, sinó viu i dinàmic, que s'adapta a les necessitats de cada moment. Per tant, es continua treballant per condicionar nous espais que puguin encabir la gran quantitat de material exposable de la col·lecció. Actualment s'està preparant un espai per a una impremta i un altre per a un quiosc.

SERVEIS I EQUIPAMENTS DEL CENTRE D'INTERPRETACIÓ DE L'ANTIC COMERÇ DE SALÀS DE PALLARS

El conveni amb l'Ajuntament implicava la recuperació de l'edifici de les escoles, tancat l'any 2000, per adequar-hi la seu del CIAC i el punt de recepció. En aquest espai, a més de les oficines, hi ha l'arxiu, la biblioteca i la sala d'exposicions temporals.

L'arxiu, d'uns vint metres lineals, conté fons procedents de diverses empreses i comerços de tot Catalunya, especialment del Pallars. És el cas del fons de la botiga Pius Pagès de Tremp o el de la Drogueria Soler i Mora de Barcelona, uns dels establiments més antics de la Ciutat Comtal. També s'hi pot consultar part del fons de la Casa Viadera de Gerri de la Sal, la Casa Massana de Solsona, La Estrella de Oro de Lleida o Cal Sabater de la Bisbal, entre altres. A més a més, hi ha la biblioteca especialitzada, amb llibres de consulta sobre el comerç i la publicitat, que inclou al voltant de dues-centes obres.

Les exposicions temporals són una activitat fonamental del CIAC, i tenen com a objectius principals ampliar l'oferta que ofereixen les botigues museu, que funcionen com a exposicions permanents, amb temàtiques relacionades amb la història dels béns de consum quotidians i/o la publicitat comercial. Volen mostrar també de forma adequada, a través d'exposicions temàtiques, les col·leccions del fons que no es poden exhibir habitualment.

Ja són quatre les exposicions produïdes des de la inauguració. L'any 2007, la primera, es titulava *Llaunes d'abans, te'n recordes?*, una mostra lligada a la història de la publicitat i a la generalització del consum de determinats productes. Aquesta exposició va reunir més de quatre-centes peces de llauna provinents de part del fons del Museu de Badalona, que recuperava part de la producció de l'empresa local d'origen italià, coneguda com "La Llauna", que va funcionar entre el 1905 i el 1980, amb un gran dissenyador, Giovanni de Andreis, i de la col·lecció privada de Francesc Farràs.

L'any 2008 fou el torn de *Fantasies troquelades*, organitzada íntegrament pel CIAC, que pretenia donar a conèixer el món dels calendaris murals encunyats i gofrats, mostrant la cultura visual i estètica de les classes populars, que va tenir molt d'èxit durant els dos primers terços del segle passat. S'hi podien veure, juntament amb una impremta que permetia mostrar les tècniques d'estampació, una col·lecció de vuitanta-sis calendaris modernistes, del Modernisme al Noucentisme i els de fantasia.



5. Espai de la botiga de “*Ultramarinos y coloniales*” del Centre d'Intpretació de l'Antic Comerç. Fotografia: Jordi Montlló.

La tercera de les exposicions temporals fou *Caçadors de mosques* (2009), amb la mosca domèstica com a protagonista, i organitzada en quatre àmbits temàtics. En el primer s'observava una taula parada, amb una selecció de textos literaris i pintures. Diversos escriptors i artistes descrivien la visió amable d'aquests insectes. En el segon, hi havia un seguit de tècniques que els caçadors de mosques han utilitzat per exterminar-les o per fer-les fugir. El tercer àmbit quedava plasmat amb els inicis de la guerra química contra les mosques amb l'arribada del DDT. Finalment, en el darrer àmbit es podien observar gran varietat de reclams publicitaris destinats a exterminar les mosques.

La quarta d'aquestes exposicions tractava sobre Gaspar Camps i el taller modernista. L'exposició homenatjava un gran artista, un dels primers professionals de la publicitat gràfica, que va posar el seu art al servei de la indústria i del comerç.

Rere aquest projecte també hi ha una sensibilitat per la pedagogia. Des de l'any 2006, es crea una aula taller, on els alumnes treballen la història de la vida quotidiana del segle passat a partir de la descoberta i la utilització dels productes i dels béns de consum. Per això, es va crear un dossier didàctic⁴ adaptat als nivells de primària, secundària i batxillerat. Els alumnes treballen aquest dossier després d'haver realitzat l'itinerari per les botigues museu i d'haver visitat l'exposició temporal.

⁴ Els autors d'aquest dossier són Francesc Farràs, M. Teresa Sabarich i Maria Tohá.



FIRA DEL BESTIAR DE PEU RODÓ

Dins del Projecte Boer, s'ha recuperat l'antiga fira del bestiar en una diada commemorativa, carregada de simbolisme. La visita que es proposa és un interessant referent històric d'una fira que es va iniciar el segle XIV i que va perdurar més de cinc-cents cinquanta anys, fins al 1974. Dins d'aquest context també es coneix un segon document, datat l'any 1420, en què Alfons IV concedia dues noves fires, una de les quals revela una dada molt important, que començarà el dimecres següent de Quaresma i amb una durada de quinze dies.

Sembla que aquesta fira mantindrà una gran importància durant segles, i que assolirà la màxima esplendor durant els segles XVIII i XIX, lligada al creixement demogràfic i a la construcció de les eres, algunes de les quals són visitades durant la visita guiada i on molts dels propietaris formen part del decorat històric, fent reviure al visitant els seus records i vivències.

El recorregut per la xarxa urbana mostra la importància que va tenir la fira en el desenvolupament de la trama urbanística del poble, i que va culminar amb un seguit d'edificacions que es construïren al seu voltant: les eres porxades, destinades a aplegar el bestiar i que han conservat gairebé totes les cases actuals. Durant la visita s'accedeix a algunes, i s'hi pot observar un gran pati central a cel obert, envoltat de construccions en què la planta baixa estaria ocupada per les quadres que donen accés al pati per uns porxos i que dins del

6. Espai de la taverna del Centre d'Intrepretació de l'Antic Comerç. Fotografia: Jordi Montlló.

context firal permetien, per una banda, exposar el bestiar i, per altra, servien d'aixopluc. A la primera planta d'aquestes construccions hi havia l'hostatgeria, on s'allotjaven els firaires.

La primera edició fou l'any 2005. Des de llavors, els salassencs i les salassencques participen activament en aquesta diada, cedint antigues eres, aportant noves idees... A partir d'aquí la recuperació de la memòria històrica ha anat fent el seu camí a través de diverses activitats, com la recuperació d'alguns plats d'època pels hostalers del poble. Hi ha famílies que han cedit desinteressadament antics cafès per a la recreació d'espais d'època; a partir de fotografies i de la memòria oral dels veïns s'han pogut recrear situacions i personatges, etc. Actualment, per Sant Martí, la recreació de la fira la fan actors (Guàrdia Civil, vedets del cafè-salon Degà o Camats...).

CONCLUSIONS

Salàs de Pallars és un petit poble d'àmbit rural, allunyat de les zones de grans dinàmiques econòmiques, que en el darrer quart del segle passat perd el que havia estat, durant sis segles, el seu centre de producció de riquesa.

En aquest context neix un projecte basat en la valorització del patrimoni cultural a partir de dos punts forts: el Centre d'Interpretació de l'Antic Comerç i la diada commemorativa de la fira de bestiar de peu rodó, que són capaços de generar sinergies amb la implementació de dinàmiques socials i econòmiques que impliquen la integració de la població dins el projecte, amb la creació de serveis, la interacció d'equipaments particulars i la participació directa dels salassencs i salassencques en el projecte. En el cas de la fira, hi ha propietaris de cases que obren les portes i es converteixen en un personatge més de la visita. Els habitants de Salàs de Pallars formen part d'aquest "museu" viu en què es transforma el poble. Per a ells és motiu d'orgull i se senten identificats amb el projecte.

Actualment, la població és de 334 habitants, amb un atur de l'11,3%.⁵ El principal sector econòmic és el dels serveis, i els llits entre places hoteleres i cases rurals és de 116 (més del 30% de la població). L'oferta gastronòmica és ampla, variada i de qualitat. El projecte ha generat de manera directa dos llocs de treball a mitja jornada. Només en quatre anys de funcionament del CIAC, les visites assolides anualment ja són més de set mil. De forma molt estructurada, les visites es combinen amb iniciatives locals o comarcals complementàries, com els establiments gastronòmics o el Tren dels Llacs.

Des del punt de vista patrimonial cal destacar que és un projecte construït des dels fonaments, amb un programa marc que es va desenvolupant de forma sostenible en estreta col·laboració amb l'Ajuntament, fet importantíssim per a l'èxit de qualsevol projecte. Per tant, es tracta d'un projecte viu, en constant transformació i millora, amb un equip tècnic fix i amb col·laboradors

⁵ Font: Idescat (2010).

eventuals segons les activitats (exposicions, publicacions, xerrades, etc.), però professionals.

A redós dels troncs principals del projecte, tot el patrimoni local se n'està beneficiant i en surt reforçat. A partir de l'impuls inicial, s'ha pogut posar en valor, físicament i mentalment, la resta de béns patrimonials del municipi.

L'edifici de les antigues escoles s'ha convertit en el centre d'acollida del CIAC, i és on es fan les activitats que necessiten un espai tancat, com les xerrades o les exposicions. El projecte, però, s'ha obert parets enfora, agafant el poble com a eix vertebrador, i ha aconseguit integrar els habitants del municipi com a part del projecte, convertint-los en usuaris.

L'opció més habitual, encara ara, quan es parteix d'una col·lecció, és buscar algú que pagui un edifici i exposar-la esperant que s'hi acosti el públic. En el cas de Salàs de Pallars, també partint d'una col·lecció, s'ha desenvolupat un projecte que tracta el patrimoni de forma global, en un territori i en una comunitat. Us recorda alguna cosa?

Bibliografia

ESPINÀS, Josep Maria (2009). *L'última fira de Salàs. 1959*. Barcelona: Editorial La Campana.

